

Ayasuluk'da basılmış Aydınolu ğigliatoları üzerine – Gustave Schlumberger

Çeviri: Hasan BEDEN

Saruhandan sonra 14. yüzyılda Anadolu'da hüküm sürmüş Müslüman prensliklerin birincisi tartışmasız Aydın'inkidir. İonia'nın en büyük bölümü, Lidya'nın bir parçası bugün bile Aydın vilayeti ismini taşır. Bu emirliğin başkenti Theologos yani eski Efes idi. Bu yeni isim (Ünlü Saint Jean kilisesinin onuruna) Hagios Theologos'un kısaltılmışıdır. Saint Jean Theologue İonia'nın eski metropolünün yeni adı oldu. Türkler yunan harflerinden üpsilon ve tetayı telaffuz ediş tarzlarından dolayı bunu Ayasuluk, Aiasouluk yaptılar. ki bu, bugün bile Efes harabelerinin yanında kurulmuş bu yoksul köyün adıdır. Theologos, ortaçağ'da Aydın emirlerinin yönetimi altında güçlü bir başkent ve önemli bir ticari merkez oldu. Buna karşın İtalyan tüccarlar yerleşimin Bizans dilinde Hagios Theologos olan ismini, kolayca telaffuz edemedikleri için Altoluogo'ya çevirdiler. Bu isim o çağın yer belirlemeyi karakterize eden eğilimleri yansıtır şekilde bu yerin yükseklik durumu ile ilintiliydi; bu yeni yerleşim antik şehirden pek uzakta olmayan bir tepedeki kale üzerine kurulmuştu. Ortaçağın belirli bir vaktinde, avantajlı pozisyonu sayesinde bu yeni Efes zenginleşti ve Anadolu'nun en önemli ticari merkezlerinden biri haline geldi. Orada Foça, Chios, Metelin, Cenevizliler ve Venediklilerin özel konsolosları bulunuyordu.

M. Lambros, 1870'de Atina'da aynı yılın Revue Numismatique dergisinde Theologos'da basılmış bu kıymetli anonim ğigliatoların ilk örneklerini yayınladı. O bu paraları Saruhan emirine atfetmişti; önceki sayfalarda ben bunun Spil Magnesia'sına ait olduğunu yazmıştım. Beni bu konuda Bizanslı tarihçilerin hatalı tanıklıkları yanılttı. Onlar Lidyalı Saruhan ile onun çağdaşı Aydın'ın veya İonia'nın Umur Bey'ini anarken bunların kimisini öne, kimisini sona getirdiği de oluyordu. Bu bilgili nümizmat, Lidyalı Saruhan'ın aynı zamanda İonia'da da hüküm sürdüğünü sanmıştı. Sonuç olarak Efes'de basılan bu anonim para yeniden gerçek yerine konmalıydı. Prof. Karabacek Revue Numismatique dergisinde yayınladığı bir ilginç makalede tarihçilere göre Aydın veya İonia Türkmen Emirlerinin tarihini yeniden düzenledi ve M. Lambros'u hataya sevk eden Bizans'lı tarihçilerin hatasını düzeltti. Buradaki kargaşa, Bizans tarihçilerinin eski Asya eyaletlerinin isimlerini emirler zamanındaki coğrafyadaki bölünmeleri ve arazideki aidiyet durumlarını dikkate almamış olmalarından kaynaklanmaktaydı. Böylece bu özel durumda Lidyalı Saruhan pekala İzmir körfezinin kuzeyinde, İonia'nın bir küçük parçasında hüküm sürmüş olabiliyor; biz 1345 yılında, Aydın emirinin kendisine ait bir toprağı ona geri verdiğini gördük. İşte bu

yüzden Bizans'lı tarihçiler sık sık Saruhan'a İonia hakimi sıfatını verdiler. Kendisi daha önce Lidya hakimi olmasına ve bu emirliklerin sadece küçük bir parçasına sahip olmasına rağmen. İzmir ve Efes şehirleri ile İonia'nın en büyük bölümüne egemen olan Aydın hanedanı buna karşılık Karia'nın ve hatta Lidya'nın bir küçük bölümünde de hakimdi. Buna şunu da ekleyebiliriz ki Kantakuzen ve bazı Bizans yazarları bu küçük bağımsız devletçiklerin sınırlarının o çağın geçici bir zaman diliminde her an için değişmekte olabileceğini dikkate almamışlardı. Her durumda Efes şehri ki bizim gigliatolarımız orada basılmıştır ve hiçbir zaman bunlar Saruhan emirliğine ait olmadı. Bizans kaynakları bu konuda Türk kökenli kaynaklarla tamamen örtüşür. Efes sürekli olarak Aydın emirliğine aitti ve onun başkenti olmuştu. M. Lambros'un Saruhan beyliğinin Aydın beyliğinin emri altında olduğu savı hiçbir tarihsel temele dayanmamaktadır. Bunun aksine Türk tarihçiler, Tarihsel bir temelde bu emirliklerin birbirlerinden mutlak bağımsızlığında ısrarcıdırlar. Bu hükümdarlardan her biri ve bunların içinden Aydın (İonia) Hükümdarı özellikle bağımsız sultan olarak belirtilmiştir. Jean Villane, Aydın'ın 3. Prensi Umur Bey'e Türkiye sultanı ünvanını vermektedir. Aydın emirleri hakkındaki sonraki ayrıntılar, M. Karabacek'in iddiaları oldukça yetersiz ve kimi zaman da anlaşılmaz durumda olan, bazı tarihi kaynaklardan derlediği ilginç araştırmalarının özetini oluşturur.

Aydın, bağımsız emirlik olarak, 700 yılından 830 hicri yıla kadar ki bu 1300 yılında Anadolu Türkmen beyliklerinin kuruluşundan, Aydın ve Saruhan beyliklerinin Sultan Murad tarafından 1426'da ortadan kaldırılışına kadar 130 yıl hüküm sürmüştür.

Aydın'ın ilk emiri olan, beyliğine adını veren ve hanedanın kurucusu olan beyi, Türk tarihçiler "Aydın Bey" olarak tanımlarlar. Bizanslılar ise onu "Aitinis, Aytinis ya da Atın" olarak anarlar. Kantakuzen, ilk ve son olarak ondan 1329'da bahseder. Bu tarihte geçirmekte olduğu uzunca bir hastalık, daha önce Lidya'lı Saruhan ve genç Andronikos (II) ile birlikte kararlaştırmış oldukları bir anlaşmayı imzalamak üzere onun şahsen Foça'ya gitmesine engel olmuştu. Ben bundan Saruhan emirleri bölümünde söz etmiştim. Olasıdır ki bu tarihçi 1333 yılında onun yerine geçen yeni emirden bahsettiğine göre, Aydın Bey o hastalığının neticesinde kısa bir süre içinde ölmüş olabilir. Bu kişi, onun kendi oğlu Mehmed Bey'dir ki, 1333 yılında, ünlü seyyah İbn-i Battuta'yı Birgi'de (Pyrgos) huzuruna kabul etmişti. O tarihte, emirin oğullarından ikisi, Hızır ve Umur Beyler, babalarının adına, İzmir ve Efes'de emir ya da yöneticiydiler. En genç oğul Süleyman, Umur Bey ile yaptığı bir kavganın sonunda, baba topraklarını terk etmiş, Karya ve Likya bölgeleri hakimi kayın pederi, Müslüman Menteşe

emiri Orhan Bey'in yanına sığınmıştı. Kantakuzen bu üç kardeşi; "Hetır, Amur ve Sulaymanas" olarak adlandırır.

Umur Bey, en erken 1341 yılında, babası Mehmet Bey'in yerine geçmiş olmalıdır. Bizans kaynakları ondan, "Omur ve hatta Amurpekhis" olarak da söz ederler. Henüz çok genç olmasına rağmen babasının sağlığında İzmir emiri ve Bizans donanmaları amirali gibi rütbelere sahip olması dolayısıyla, Bizans tarihçileri, onun ünü ve etkisi altında kalarak çok doğal bir yanılığa düşmüş olmalıdır. Bu yüzden de ondan, İzmir, Efes ve diğer İonia şehirlerinin hükümdarı olarak, henüz babasının ölümünden ve kendisinin tahta çıkmasından çok önce söz etmişlerdir. İsa Bey, Umur'dan sonra tahta çıktı. Olasıdır ki onun öz oğlu veya kuzeniydi. Çok iyi bir eğitim görmüş olan bu genç emir bilimlerin koruyucusuydu. Yayınlattığı pek çok eser arasında, Aydın asıllı ünlü hekim Hacı Paşa'nınkiler de bulunmaktaydı. 1300 yılında, Osmanlı Sultanı müthiş Bayezid Anadolu'daki bağımsız on beylikten pek çoğunun varlığına son verdi. İsa Bey'in karşı koyacak gücü olmadığından Osmanlı'ya hemen boyun eğdi. Bu hareketinin yararını da hemen gördü; beyliğinin bir bölümünün yönetimi kısa süre sonra kendisine bırakıldı. Fakat resmi hutbe, para basma ve hükümranlığın doğrudan ifadesi olan bazı atribüer, bundan sonra, Aydın ilinde muzaffer olan sultan adına olacaktı. İsa Bey, ki tarihçiler ondan "Aydınoğlu" diye söz ederler, İonia'dan hiçbir zaman sürgüne gönderilmeme kaydı altında bu şartları kabul etmişti. Ama buna rağmen, Bayezid, onu Ayasuluk'ta emirlik ikametgâhından, Tire'deki konutuna gönderdi; daha sonra da bu kadar baş eğme yetmemiş olmalı ki Bayezid, onu görevden alarak İznik'e sürgüne yolladı. İsa Bey, kısa süre sonra bu şehirde öldü. Bu olay kesinlikle Bayezid'in, 1402'deki Timur karşısında ezildiği Ankara felaketinden önce olmalıdır. Çünkü Moğol hanının yanına sığınmış olan İsa Bey'in iki oğlu İsa (Eses) ve Umur (Omur) Timur Han tarafından, babalarının eski ülkesine iade edildiler. Tarihçilerin kayıtlarına göre yeniden söz konusu edilen bu İsa Bey, kesinlikle İsa Bey ile aynı adı taşıyan kendisinin büyük oğlu İsa idi. İsa II, hemen aynı yıl (1403) içinde öldü. Kardeşi Umur, Tahta geçer geçmez, karşısında mücadele etmesi gerekeceği korkunç bir rakip buldu. Bu Bayezid'in İsa I' i kesin olarak sürgüne göndermesinden sonra İonia emiri olarak tayin etmiş olduğu İzmir hakimi Cüneyd idi ki o da Timur'un ülkesinin tahtına oturttuğu İsa II tarafından sürülmüştü. Bu defa kavgada Cüneyd galip gelir ve Umur kaçmak zorunda kalır. Bununla beraber bu sonucusu hemen tekrar Efes'i ele geçirmeyi başarır ve rakibiyle yaptığı bir anlaşma ile kızını ve ordularının baş komutanlığını Cüneyd'e verir. Umur'un 1403 yılı sonunda ani ölümü, Cüneyd'i bütün Aydinoğlu ülkesinin tartışmasız hakimi yapar. Bu Müslüman kahramanımızın sonraki hikayesi bizi doğrudan ilgilendirmiyor; madem ki burada sadece Aydinoğlu konusunu

işlemiyoruz. Ben buraya sadece şunu eklemek isterim ki 1421 yılında Dukas'ın naklettiği Mustafa adında biri Umur'un oğlu, I. İsa Bey'in torunu olduğunu söyleyerek kendini Aydın emiri olarak ilan eder. Fakat bu kişi, 1423'den sonra Efes'e altı saatlik bir yerde, Mesaulion ovasında Cüneyd'e yenilir ve öldürülür. Cüneyd'in bir tuzağa düşürülerek katledildiği 1425'teki olay Aydın Beyliği'nin bağımsızlığının da sonu olur. Ama bu ertesini yılki Karaman savaşının sonunda gerçekleşir ki emirliğin arazisi, kesin bir şekilde Türk İmparatorluğu tarafından ele geçirilir ve basit bir Osmanlı eyaleti haline getirilir. Bugün İzmir, eski, zengin ve verimli Menderes'in suladığı bir vilayetin merkezidir, harika bir ovadır ve İzmir – Efes arası trenle birkaç saatte alınabilir. Burası Aydın vilayetinin en kalabalık ve ticari şehridir. Bugünkü Ayasuluk kulübelerinin yaslandığı tepenin eteklerinde, şaheser bir caminin kalıntıları görünür. Bu bina bir zamanlar Aydın emirlerinin Theologos'unun en güzel süslerinden biriydi ve size tarif edeceğim güzel gigliatoların basıldığı şehir işte burasıdır. Aşağıda tarifini yapacağım değişik tiplerdeki bazı paralar, bu caminin birkaç adım ötesindeki bir defineden geliyor, M. Wood'un ünlü Diana tapınağında yaptığı kazılardan.

3. Aydın Emiri Umur Bey'in Gigliatolarından örnekler:

1-Ön yüz:1.+ MONETA QUE FIT IN THEOLOGOS; (Theologos'ta basılan para) Umur Bey taçlı, iki aslanın dayanmış olduğu tahtta oturuyor, asa ve globus tutuyor.

2-Ön yüz:+ MONETA QUE FIT IN THEOLOGO (varyant)

3.Ön yüz:+MONETA QUE FIT IN THEOLOG(varyant)

Arka yüz:+DE.MANDATO.DNI.EUISDEN.LOCI,4 ucu lale çiçekli haç.

Karabacek, Theologos'ta basılmış bu anonim gigliatoların hepsini 3. Aydın emiri Umur Bey'e atfeder. Bu Viyana'lı orientalistin engin düşüncelerini burada paylaşmam gerektiğine inanıyorum. Karabacek, şöyle diyor; gerçek Aydın emirleri tarihini iyi biliyorsanız bu gigliatoları Theologos'a atfetmeniz bir sorun yaratmaz. Ben bunları 3. Emir olan beye atfediyorum; madem ki bu paraların basım yeri olarak Efes'in adı belirtiliyorsa sonuç olarak ben de bu kaniya varıyorum. Bir kere bu basım yerini belirten gösterge tartışmasız olarak bunların Aydın emirlerine ait olduğunu da kanıtlamaktadır. 1308 yılında Menteşe beyin damadı Sasa Efes'i ele geçirip Aydın Beyi buradan kovduysa da, bu kişi burada söz konusu olamaz; çünkü Asia Minor'un on beyliği, Friedlaender'in zekice dikkati göstermiştir ki ancak 1326 yılından sonra para basmaya başlamışlardır. Bu tarih Orhan'ın ilk para basım tarihidir. Bu konuda ben de Friedlaender'in düşüncesine yeni ve güçlü bir kanıtlarla destek vereceğim. Karaman emirlerinin ilki (on türkmen beyliğinden biri) ancak 3. kuşaktan emir olan Karamanoğlu İshak Bey, para basma hakkını kullanabilmiştir Kendisi Orhan'ın, Saruhan ile Umur Bey'in çağdaşıdır ve o dönemde on güçlü emirin başında gelir. Bu düzenlemeyi yaptıktan sonra biz tekrar bu gigliatoların, Umur Bey'in 1326'da ölümü üzerine hemen tahta çıkmış olan Umur Bey'in ardılı Mehmet Bey'e ait olup olmadığını düşünelim. Ama o zaman hala Aydınoğullarının oturduğu yer İzmir idi ve Efes'in pek fazla bir önemi de yoktu. Bu yüzden Mehmed para basmış olsaydı o ancak İzmir'de basmış olacaktı. Halbuki beyliğinin başkentini Efes'e nakleden kesinlikle Umur'du. Başka kanıtları bir tarafa bırakarak, Saruhan'ın Manisa'da bastırıldığı anonim gigliato tipleri ile bunların benzerliğine dikkat edersek, şu sonuca varabiliriz; tüm bu hükümdarlar, daha çok oturmuş oldukları şehirlerde para basıyorlardı. Kesin bir tarihleme ile biz Theologos (Efes) gigliatolarının emisyonunun 1344-1390 tarihleri arasındaki dönemde, birleşik hıristiyan donanmasının İzmir kalesini ele geçirdiği tarihten sonra, Aydınoğlu'nun, beyliğin başkentini Efes'e taşıdığı zamanlarda gerçekleştiğini sanıyoruz. 1390 tarihine gelince, biliniyor ki bu 2.Umur Bey'in Bayezid tarafından sürülme tarihidir. Bu dönemin başı hemen hemen Friedlaender'in Saruhan paralarının emisyonunun yapıldığına inandığı tarihe uygun düşer (1327-1345) Bu tarih sınırlarını biraz daha daraltmak ve aklımızı kurcalayan bu paralarla Saruhan'ınkiler arasında daha yakın bir bağlantı kurmak da mümkündür. Mutlu bir tesadüfle koleksiyonumda, İzmir'de bulunma üç adet Müslüman parasına sahibim. Onlar Umur Bey'in ardılı İsa Bey'e ait olup arapça ifadeler taşımakta ve 1348 (H. 748) yılında beyliğin başkenti Ayasuluk'ta darp edilmişler. Oysa, Nicephore Gregoras'ın yazdığına göre 1. Umur Bey, ani bir ölümle boynuna isabet eden bir ok darbesi ile 1348 yılında İzmir surlarının dibinde, şehri Latin güçlerinden geri almaya çalışırken ölmüştü. Bu olay Bizans tarihçisinin hikayesine göre, o yılın en başında

olmuştur. Biz zorunlu olarak, şöyle bir sonuca ulaşıyoruz ki bu Theologos gıgliatolarının tümü özellikle 1344-47 yılları arasında basılmış olmalıdır. İsa Bey'in bastırıldığı arapça ifadeli paralar belki de Umur Bey'in ölümünden hemen sonra Aydın'ın değişen şartları dolayısıyla Latin tipli paralara olan ihtiyacının kalktığına bir delildir.

“Numismatique de L'Orient Latin” adlı eserden (s.482-87) bir bölümdür.